

SZEMLE

AZ ÖSSZEHASONLÍTÓ OKTATÁS KUTATÓJA

Kevés ember van, aki elmondhatja magáról, hogy jelen volt az oktatáskutatás születésénél és történetének legfontosabb pontjainál: Torsten Husén ilyen. Az 1916-ban, Lundban, Svédországban született Husén az összehasonlító és nemzetközi oktatáskutatás egyik megalapítója, előfutára volt, s egyben ennek fontos szereplője maradt évtizedeken át. 1999-ben, 83 éves korában egyik pályatársa (szintén összehasonlító oktatással foglalkozó kutató) készítette vele egy életrajzi beszélgetést, s ennek alapján készült a Husén pályafutásáról és az összehasonlító és nemzetközi oktatáskutatásról szóló interjúkötet. A kötet három részből áll, tagoltságát egyfelől az idő – a múlt, a jelen és a jövő – adja, másfelől a beszélgetés témái, melyek a három részt tematikus alfejezetekre tagolják. Valójában a kötet szerkesztők által (utólag?) érvényesített tagolódását a beszélgetés szálai minduntalan keresztbe vágják. Mind-egyik részben jelen van mindhárom vonatkozás, s a legtöbb alfejezetben megjelölt témát is folyamatosan átszövik más érintőleges gondolatmenetek. A kötet ilyenformán az marad, amiből indul: egy nagy beszélgetés, mely egy gazdag életpálya állomásait és tapasztalatait szeretné megfogalmazni, szükségképpen szerkezetes, szigorú szerkezetbe nehezen szorítható módon. Az alábbiakban három vonulatot emelünk ki a beszélgetésből ill. a kötetből: az életpálya indulását, az oktatáskutatásról általában és a nemzetközi és összehasonlító vizsgálatok történetéről mondtakat.

A beszélgetés első része a múlttal foglalkozik, előbb a kutató személyes életének, élettörténetének múltjával, a későbbiekben az oktatáskutatás, közelebbről az összehasonlító oktatáskutatás gyökereivel. Husén személyes múltjának kérdései kapcsán a beszélgetés első sorban az akadémiai érdeklődés gyökereit vizsgálja, az 1940-es évektől a 70-es évekig terjedően. Husén egy kis, 800 fős településen nőtt fel, családjában az oktatással való foglalkozásnak voltak tradíciói: bár apja, mint földművelő, csak kevés iskolát járt, anyja azonban iskolázottabb volt, s anyai ágon Husén felmenői közt több tanár is volt. Tanulságos az oktatáskutató

iskolai pályafutása: szülőfalujában két általános iskolát járt ki, mivel az egyik csak az első két évfolyamon, a másik pedig csak a második két évfolyamon oktatott. A két általános iskola mellett két középiskolát is megjárta, egy alsóközépfokú iskolát (realskola) falujától 15 km-re, majd egy reálgimnáziumot egy másik településen (Vaxjö). Ez utóbbi Svédországban igen jónak, nagy hagyományú iskolának számított, az ország második legrégebbi gimnáziuma volt, ahol igen jó tanárok oktatottak. Egy történelem tanára javaslatára az érettségi után egyetemre megy, tanára egyben javasolja őt egy ösztöndíjra – mely voltaképpen kedvezményes diákhitel is –, ez teszi lehetővé, hogy elkezdje az egyetemet. Az oktatás felé voltaképpen egy véletlen, egy emberrel való találkozás tereli: az érettségi bizottság egyik külső tagja, John Landquist személyisége ragadja meg, s mivel ő oktatáspszichológiát oktatott a Lund-i egyetemen, Husén az ő haladó szemináriumára kezdett járni. Idővel Landquist mellett kutatási asszisztens lesz, pszichológiai kérdésekkel foglalkozik. Egy évig katonára, ahol IQ-vizsgálatokban, pszichológiai tesztek összeállításában vesz részt. Már egyetemi éve alatt tudatosan törekszik arra, hogy szélesítse horizontját, ez az érdeklődés és tevékenység mindvégig jellemző marad Husénra. Beszélgetőpartnere kérdésére legszívesebben „társadalomtudományi generalistának” definiálja önmagát.

Bár a pszichológiával indul, Torsten Husén neve az oktatáskutatással, ezen belül is elsősorban a nemzetközi és összehasonlító kutatásokkal, ill. a komprehenzív iskolák indításával fonódott össze, a beszélgetés ennek fő állomásait is érinti. Az oktatás Husén szerint nem valódi tudomány, hanem elsősorban gyakorlati tevékenység: gyerekek (vagy felnőttek) oktatásának és nevelésének kérdéseit öleli fel. Az oktatás ugyanakkor számos akadémiai diszciplína találkozóhelye is egyben: pl. pszichológiai, gazdasági, politológiai, szociológiai kérdések gyűjtőpontja. Az oktatásnak azért is gyengébb a presztízse a hagyományos akadémiai diszciplínáknál, mert nagy arányban kénytelen más tudományágból kölcsönözni. Ettől azonban még lehet izgalmas kutatási terület, több akadémiai tudományterület érintkezési pontján. Az oktatáskutatás Husén szerint általában olyan embereket vonz, akikben van vala-

miféle társadalomjobbító elkötelezettség. Ez a fajta attitűd Svédországban mindig jelen volt, ami nagyban hozzájárult a svéd oktatáskutatás fellendüléséhez. De az utóbbi évtizedekben más európai országokban is fellendült az oktatás kutatási tevékenység: míg Németországban és Ausztriában az 50-es években csak kb. 100 oktatóval tudományosan minősített szakember működött ezen a területen, ma ebben a két országban 1050 professzor van az oktatás területén.

Az oktatáskutatás, mint kifejezetten reformcélokat megalapozó terület nagyon új volt a 2. világháború után, sőt, kutatás tulajdonképpen nem létezett a háborút megelőzően, ebben Svédország úttörőnek számított. Az oktatáspolitikát megalapozó oktatáskutatók kezdte 1946-ra tehető, amikor a svéd Oktatási Bizottság jelentős támogatást kapott arra, hogy kutatásokat végezzen a „gyakorlati” és az „elméleti” intelligencia területén, mivel ezt fontosnak tekintették a differenciálás kérdésének szempontjából. Segítette a folyamatok alakulását, hogy a bizottság egyik tagja Alva Myrdal, Gunnar Myrdal felesége volt, mindketten a 40-es években Svédországban népszerű „társadalmi mérnökség” híveinek számítottak. Ezt a kutatást követte a felsőoktatás reformja, ami szintén kutatást igényelt, ebben már Husén is résztvett. Majd jött a komprehenzív iskolareform, amit 62-ben indított útjára a svéd parlament, s amit szintén megelőzőtt egy kutatás. A reformok következtében 1940 és 1970 közt Svédországban egy 30 éves periódus alatt tulajdonképpen a teljes oktatási rendszer átalakult.

A reformokat megalapozó oktatáskutatók terén élenjárónak számító s más országok számára mintaadónak bizonyult Svédország sajátos módon ehhez olyan országokban találtak párhuzamokra, mint a Szovjetunió, ahol néhány városi kísérleti iskola tapasztalataira épültek a tantervi reformok. (A Szovjetunió mintájára tett Husén is javaslatot ezek iskolák létrehozására Svédországban, az általa javasolt hat helyett egyet alapítottak). A svéd oktatáskutatás megindulása több ország figyelmét felkeltette, érdeklődött a német oktatási miniszter, küldöttség érkezett a Max Planck intézettől, a küldöttségben J. Habermassal. 1965-ben, egy cambridge-i oktatáskutatásról szóló kongresszust követően Antony Crosland Angliába hívta Husént, aki tanácsokkal segítette az angol komprehenzív iskolák megszületését is.

Kutatás előzte meg a komprehenzív iskolák svédországi bevezetését is. A komprehenzív iskolamozgalom létrejöttét, ami különös hangsúlyt kapott Husén munkásságában is, a jóléti társadalom modellje tette lehetővé - Husén kifejezésével élve a jóléti társadalom „következménye” volt. Svédországban ehhez nemcsak, hogy adottak voltak a feltételek, de hagyományai voltak: már a 30-as évektől lehet jelentős társadalmi reformok

bevezetéséről beszélni. Nagy támogatottsága volt ennélfogva a 9 éves komprehenzív iskola bevezetésének is, csak a Konzervatív Párt ellenezte, a szavazás során így is 85%-os támogatottságot kapott. (A komprehenzív iskola gondolata tulajdonképpen nem a szociáldemokratákhoz, hanem a liberálisokhoz köthető, de mindkét párt támogatta, az oktatáspolitikában nem volt akkoriban köztük jelentős nézetkülönbség.) Svédországban a hagyományos iskolaszervezetben tanuló gyerekeknek 4 évfolyam után kellett középiskolátípust választani, s 11 évesen a gyerekek csak 10-15%-a került az akadémikus oktatást kínáló (felsőfokú továbbtanulásra felkészítő) iskolatípusba, többségük kedvező társadalmi háttérű volt. Az első statisztikai felmérés, ami a 40-es években készült, azt mutatta, hogy egy munkás származású gyerek esélye a felsőoktatásra jutásra 1-2% volt, szemben a nagy cégeknél dolgozók gyerekeivel, akiknek 60-70% körüli esélyük volt ugyanerre. 20 év alatt a munkásgyerekek esélye 1-2%-ról 10%-ra javult. Ezt a társadalmi különbséget igyekezett a komprehenzív iskolareform kiegyenlítetté tenni. Husén egy korábbi publikációjában piramishoz hasonlította a társadalmi különbségeket (60-70% alapfokú oktatás, 20-25% középfokú, és 5% felsőfokú), pár évtized elteltével inkább egy tojáshoz lehetne hasonlítani (a 90-es évek végén 10-15%-nyi, többnyire alsó társadalmi csoportokhoz tartozó fiatalokon kívül a többség, 85% leérettségizik, s a gimnázium a tanulónak közel 100%-át befogadja). Más európai országok jóval később terjesztették ki a középiskolai oktatást, az első IEA vizsgálat idején Németországban pl. csak adott korcsoport 9%-a érettségizett le.

A nemzetközi oktatáskutatás az UNESCO megalapításával vette kezdetét. Az UNESCO 1946-ban jött létre Londonban, majd 1952-ben alapították meg a hamburgi intézetet, a 60-as évek elején indultak meg az IEA kutatások is. 1962-ben kongresszust tartottak a Comparative Education Society Amsterdamban, 1963-ban megalapították az IIEP-t. Husén személyes pályafutását a nemzetközi oktatáskutatás végigkísérte: az IEA egyik elnöke, az IIEP vezető testületének elnöke 1970-ben. 1980-ban meghívták az *International Encyclopedia of Education* főszerkesztőségébe, Neville mellé. Második kiadása 90-es évek elején.

A nemzetközi oktatáskutatásnak kétségkívül nagy lendületet adott a Szputnyik-sokk. 1957 őszén került az első szovjet szputnyik űrpályára. Nagy hatással voltak az amerikai közvéleményre, mivel mindenki azt hitte, hogy ez a szovjetek felsőbbrendűségét jelenti. Nagy hatással volt pár évvel ez után az oktatáságazdaságtan, konkrétan az emberi tőke elméletek az oktatásügyre több országban, s az összehasonlító oktatáskutatásra is. 1961-ben volt Az OECD ülése Washingtonban, amit Philip Coombs szervezett, aki

sztintén közgazdász, s az IIEP első igazgatója volt. Nagy optimizmus jellemezte a nemzetközi oktatáskutatás indulását. Az 50-es évek közepén nemzetközi bizottságot állítottak fel annak érdekében, hogy egységes, univerzális elvek mentén dolgozzanak ki tantervet az alapfokú és a középfokú oktatásra.

Az UNESCO intézet 1952-ben alapult Hamburgban, ez nemzetközi cseréket szorgalmazott az oktatáskutatás területén. 1955-ben kezdődött el a tényleges munka, melynek keretében évente egy hetet töltöttek Hamburgban. Az első iskolai kudarccal foglalkozott, egy másik a tesztek használatát tárgyalta. 1958-ban volt egy találkozó az összehasonlító kutatásról is. Egy Londonban tartott találkozón egy pilot study elindítását határozták el. 1959-ben kezdődött el a két éves kutatás, mely 1000 13 éves gyereket célt meg 12 országban. 12 ország, pontosabban 12 intézet részvételével. 1961-ben voltak már eredmények. Számukra is meglepő módon a kultúra-független területeken a különbség nagyobb volt, mint másban, pl. matematikában. Ezt követően 1961-ben elhatározták, hogy egy önálló matematika felmérést csinálnak, ez ugyanazokat az országokat fogta át, mint a korábbi felmérés. Ekkor azt is elhatározták, hogy létrehoznak egy-egy nemzetközi szervezetet, az oktatáskutató intézetek nemzetközi szövetségét (*International Association of Educational Achievements*, IEA). Az adminisztráció, az elnökség, a koordináció Hamburgban volt. Husén lett a második elnök, 1962-ben, a kutatások nemzetközi költségeit amerikai források fedezték, a résztvevő országok fizették a maguk költségeit. Jellemzően munkacsoportokban folyt a munka, (pl. tantervi munkacsoport). Szemináriumokat tartottak, a jelentést ezeken írták, oly módon, hogy nappal vitatkoztak és hipotéziseket fogalmaztak meg, este az asszisztenseik ezeket ellenőrizték futtatásokkal. 1967-ben jött ki a riport *Nemzetközi matematika teljesítmény vizsgálat (International Study of Achievement in Mathematics)* címen. A New York Times első oldalán hozta, hogy az amerikai diákok rosszul teljesítenek. Már 1966-ban elhatározták, hogy a nemzetközi összehasonlító kutatást egy másik vizsgálatlal folytatják. A *Hat tantárgy vizsgálat (Six Subject Study)* célja a tudásszint mérése volt több területen: az olvasásmegértés, az irodalom, az angol és francia mint idegen nyelvek, a természettudomány, s az állampolgári ismeretek területén. 1973-74-ben jött ki a vizsgálat eredménye tantárgyanként külön kötetben, emellett egy módszertani, egy összefoglaló kötet, egy külön kötet pedig a különböző országok rendszereit ismertette. A *Hat tantárgy vizsgálatban* Svédország aktív szerepet vállalt a finanszírozásban is, ezt Olof Palme az oktatási minisztersége tette akkoriban lehetővé.

Bár sok ellenzője volt, az oktatással foglalkozók közül a filozófiában és az oktatástörténetben képzet-

tek erősen ellenezték, a fenti vizsgálatok eredményei nagy hatással voltak az oktatáspolitikára minden résztvevő országban. Nagy vihart kavart pl. Németországban, amikor kiderült, hogy azokban a tartományokban, ahol bevezették a komprehzív iskolákat, rosszul teljesítenek, mint a konzervatívabb tartományokban, ahol nem. Volt ország, amelyben más célokkal is kapcsolódtak: Anglia pl. az új természettudományi tanterv bevezetését tesztelte ezzel. Az IEA legfőbb jelentősége Husén mai véleménye szerint, hogy megerősítette az empirikus dimenziót a nemzetközi és összehasonlító oktatáskutatásban.

A beszélgetés második része a 1971 és 1996 közötti korszakot igyekszik átfogni, igen szerteágazó módon: Husén a beszélgetés ezen részében tapasztalatait és véleményét olyan témákkal kapcsolatban fogalmazza meg, mint pl. diáklázadások, a felsőoktatás eltömegesedése, a nők, az ifjúság helyzete, élethosszig tartó tanulás, decentralizáció az oktatásügyben, a különböző országokban megfigyelhető különböző eredményesség okai (visszatérően Japán, USA, Botswana, Svédország példáján). Az eredményesség mellett figyelemre méltó az ebben mutatkozó országon belül különbség aránya: Skandináviában ma is sokkal kisebb az iskolák közötti különbség, mint Angliában vagy az USA-ban. Az oktatás helyzetét az oktatáspolitikai szándékokon kívül jelentős mértékben alakítja egy társadalomban a nők helyzete. Husén megítélése szerint a nők munkába állása egész Európában jelentősen átalakította az oktatáshoz való viszonyt, ez 40 év alatt nagyon megváltozott ennek következtében (Svédországban a dolgozó nők aránya 20-ról 80%-ra nőtt). Ma viszont a munkanélküliség réme fenyegető a fiatalok számára: van iskola, ahol a kilépők 50%-a nem talál munkát, régen ez nem volt több 20%-nál. A munkanélküliség kérdése már a folyamatos, vagy élethosszig tartó tanulás témájához vezet át a beszélgetésben. Husénnek jelentős szerepe volt a felnőttoktatás svédországi történetében, és az oktatásügyi gondolkodásban a folyamatos – mai szóhasználattal – élethosszig tartó tanulásról való gondolkodás kezdeményezésében is. E kérdés tematizálása (és a kapcsolódó fogalmak kialakulása) szintén a 60-as években kezdődött, amikor a komprehzív iskolareformot követően felmerült az alapkészségek megerősítésének szükségessége, a későbbi éle szakaszban kívánatos tanulás lehetővé tétele számára is. A gondolatot az Európa Tanács és az UNESCO karolta fel és vitte tovább.

Husén – akinek még van más álma is: egy nemzetközi kutatás az oktatásügyi reformok hatásáról – ma is jelentős személyisége az oktatáskutatásnak, bár egyes, jórészt nevéhez fűződő oktatásügyi vívmányok mára megkérdőjeleződtek. A 70-es évek második felében hazájában is megerősödtek a bírálatok a hagyományos tantárgyak terén elért tanulói teljesítményekkel kap-

csolatban. „Amikor az alacsony tanulói teljesítményeket összevetették az oktatás pénzügyi kiadásaival, ugyanolyan kritikák fogalmazódtak meg az oktatás hatékonyságával kapcsolatban, mint az állami szektor egészére vonatkozólag”.¹ A 80-as évek közepére Svédországban is jelentős változások figyelhetők meg: nőtt a helyi hatóságok hatalma, az alsóközépfokon a tanórák 30%-a választhatóvá vált, nőtt az iskolaválasztás szabadsága a magániskolák szektora – azaz a komprehenzív iskolák hazájában is bekerült az oktatási rendszer működésébe a piaci gondolkodás, újraértelmezésre készítette korábban megkérdőjelezetlen értékeket.

(Arild Tjeldvall: *Torsten Husén: Conversations in Comparative Education. Phi Delta Kappa Educational Foundation, Bloomington, Indiana, USA, 2000.*)

Imre Anna

EGY BELSŐ EMIGRÁCIÓ KÖNYVE

Kiss Árpád egykori dolgozószobájának Budapestről Debrecenbe költöztetése közben több példányban is kezembe került egy gépelt kézirat, címlapján magyarul Goethe-idézettel. A példányokat egybevetve kiderült, hogy valójában szövegváltozatok. Változatok egy életírásra, amelyet a szerző egész életében folyamatosan készített, szerkesztett, rendezett és átfogalmazott. Életében nem jelent meg, valószínűleg meg sem jelenhetett volna. 1999 óta olvashatjuk nyomtatásban *Igazság költészet nélkül* címen.

Kiss Árpád a Brassó melletti hétfalusi csángó Csernátfaluból származik, egykori szülőháza később kocsma, majd iskola lett. Családja nemzedékekre visszamenően evangélikus értelmiségi. Dédapja fiatal negyvennyolcas honvédből lett evangélikus tanító, nagyapja lelkész, és egy Bukarestig elvetődött („elcsángált”) szorgos fuvaros lányát vette feleségül. Apja jogvégzett ember köztisztviselői szolgálatban, aki azonban 1918-ban nem lépett román állami szolgálatba („nem esküdött föl”), hanem kimenekült Magyarországra, ahol végül is Balassagyarmaton kapott megyei köztisztviselői kinevezést. Kiss Árpád majd csak felnőtt fejjel, a harmincas években látogat vissza a hétfalusi rokonsághoz; ez a látogatás mély nyomokat hagy és ellenzéki gondolatokra indítja.

Balassagyarmaton érettségizik, majd Budapesten bölcsész hallgató. Francia és német irodalmat tanul, ez utóbbit könnyen teheti a Brassóból hozott német nyelvtudással – a franciával annál többet küszködik. Tanár-

ként visszakerül a balassagyarmati gimnáziumba, ahol gyorsan föltalálja magát, és beleilleszkedik a helyi társasági életbe; rengeteg, szerencsére főként a naplójában rögzített fönttartással. A debreceni egyetem gyakorló gimnáziumának fölkérése – igazgatója a tartózkodó külsejű, kitűnő megjelenésű Jausz Béla, róla is ejt néhány fanyar szót – váratlanul éri, sokat töpreng, hogy elfogadja-e. Végül kiköt a negyvenes évek Debrecenében. Karácsony Sándor magántanára, a tanár-értelmiségi közelet szervezője és parádés előadója lesz. Megházasodik (egyetemi ismeretség), a szovjet offenzíva miatt menekülni kényszerülnek – első gyermekük menekülés közben születik –, csak a főváros ostroma után tér vissza, rövid időre.

Debrecenből indul Kiss Árpád politikai pályája, más debreceni egyetemi emberekkel együtt; közülük Kovács Mátéval mindvégig közmondásos barátságot tart. Az újjáalakult, nagy hatalmú Országos Köznevelési Tanács ügyvezető igazgatója lesz (elnök: Szentgyörgyi Albert), és ebben a pozícióban tulajdonképpen az általános iskolák tanterveinek, tankönyveinek és pedagógusképzésének megteremtője. Kiss Árpád számára ez a néhány év a csúcspont; erre emlékszik leggyakrabban, és ide tér vissza, hogy erőt gyűjtsön és új utat keressen. Hirtelen csúszik – nem, zuhan – le erről a csúcscról. Szabolcsi Miklós, a későbbi nagy tekintélyű irodalomtörténész kezdeményezi ellene a politikai vizsgálatot, amelynek eredményeként letartóztatják, internálják, két évet Kistarcsán tölt (Sz. M. 1956-ban személyesen keresi föl, hogy bocsánatot kérjen).

Szabadulása – pontosabban kiengedése, hiszen bírói tárgyalása nem volt – után nem tud, nem engedik megfelelőképp elhelyezkedni: napközis, helyettes, óraadó. Csak a kádári konszolidáció éveiben bocsátja meg neki a hatalom, hogy előzőleg internálta. 1964-ben kerül az akkor alakuló Országos Pedagógiai Intézetbe, amely nyugdíjba vonulásáig (1977) a munkahelye marad. Az Országos Pedagógiai Intézetben kezdődik Kiss Árpád második, tulajdonképpeni tudományos pályafutása. Az a karrier, amelynek során annyian megismerték és tisztelték, nemcsak itthon, hanem külföldön is.

A filozófia és a pszichológia már a harmincas években érdekelte, noha azt a pesti bölcsészkaron csupán az irodalomhoz kapcsolva olvasta (szakdolgozatául Bergson választotta). A hatvanas években – elsősorban francia műveltsége alapján – ő lett az újra kibontakozó nevelépszichológia egyik hazai megindítója, az új tanítás- és tanulásméletek hazai adaptálója és továbbfejlesztője (programozás, mérés-értékelés). E „második pálya” csúcspontján Kiss Árpád volt az, aki a hazai didaktikusokat bekapcsolta a hatvanas évek végén ki-

¹ Wallin & Lindblad & Berg: Merre tart a svéd iskola? *Educatio*, 1995/1.